

14. Дучимінська О.-О. П'ятий з'їзд українських музеологів у Перемишлі // Жіноча доля. – 1937. – 1 червня.
15. З'їзд музейників в Перемишлі // Український Бескид. – 1337. – 1 травня.
16. 6-й краєвий український музейний з'їзд у Коломиї // Новий час. – 1938. – 9 червня.
17. Дучимінська О.-О. Нарада українських музейників // Жіноча доля. – 1938. – 1–15 липня.

*Віра Максим
(Київ)*

МИНУВШИНА СЕЛА СТАРОКОЗАЧЕ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Село Старокозаче розташоване за 6 км на захід від Дністровського лиману і за 32 км від районного міста Білгород-Дністровський. Населення його становить 5,4 тис. чол.

Білгород-Дністровський існує з найдавніших часів. Про це свідчать сліди стоянок кінця раннього палеоліту. Ще в IV–III ст. до н. е. на берегах придунайських озер та ріки Дністра проживали племена землеробів і скотарів, що вже мали мідні знаряддя праці. На території Одещини знайдено залишки близько 100 поселень цих племен [1]. На території сучасного села Старокозаче знайдено рештки поселення черняхівської культури (II–V ст. н. е.).

У VII ст. до н. е. в Північному Причорномор'ї виникли грецькі колонії. Найбільша з них – Тіра на території нинішнього міста Білгород-Дністровського. У III ст. н. е. колонія припинила своє існування. У перші століття н. е. в період занепаду Римської імперії та утворення ранньофеодальних держав Північне Причорномор'я переживало складний процес свого розвитку. Спустошливі напади кочових племен гальмували економічний та культурний розвиток краю. І все ж осілі землероби не припиняли своєї господарської діяльності. Працьовиті селяни і скотарі разом з тим відзначалися войовничістю й хоробрістю.

Особливо трагічно склалася доля Причорномор'я в середині XIII ст., коли на Русь напали монголо-татарські орди. Значну частину населення завойовники винищили або взяли в полон, решту примушували виконувати тяжкі повинності. Проте і в ті дуже тяжкі часи все ж зберігалось постійне руське населення, яке не піддалось асиміляції. Про це свідчать писемні джерела. Так, 1347 роком датується згадка про руську спархію в Білгороді.

У 20-х роках XV ст. внаслідок розпаду Золотої Орди, відокремилосся Кримське ханство (південно-західна частина Одеської області), розташоване між гирлами Дунаю і Дністра, Буджак на кілька десятиліть підпав під владу Молдавського князівства. У кінці XV ст. Кримське ханство потрапило у васальну залежність від Туреччини. У багатьох стратегічно важливих пунктах – Кілії, Білгороді, Качибей розмістилися турецькі гарнізони. Знову почався тривалий період господарського й культурного занепаду краю. Ногайці напали на поселення землеробів, продавали в рабство захоплених у полон людей. Слов'янську назву міста Білгород було замінено на Акерман, що по-турецьки означає "Білий камінь", тобто "Біла фортеця" [2]. Під час турецько-татарського панування у Північному Причорномор'ї українське козацтво стало не лише надійним захисником рідної землі, а й боролосся з Османською імперією на її ж території. Козаки перетворили межиріччя Дністра та Північного Бугу в місце постійних бойових дій. На теренах Одещини точилися запеклі сутички під проводом відомих козацьких ватажків Бернарда Претвича, Івана Сірка, Семена Палія та інших. Григорій Лобода та Северин Наливайко у 1594–1595 рр. на чолі козацьких загонів штурмували турецькі фортеці Акерман, Кілія, Ізмаїл. Запорізькі козаки на чолі з Іваном Сірком здобували Акерман аж чотири рази – у 1659, 1664, 1671, 1673 роках [3].

Згідно з "Картою Земель или Вольностей Войска Запорожского Низового в 1777 г." складеною топографом II класу Карасовим, слободи і містечка понад тисячу поселення утворилися на основі окремих зимівників, як це в багатьох випадках було і на власних територіях Війська. У кін. XVIII – на поч. XIX ст. тут жили козаки із Задунайської Січі, козаки що залишили Донське й Чорноморське війська. У 1807 р. на території Буджака було створене Усть-Дунайське (Буджацьке) козацьке військо. Після його ліквідації знач-

на частина козаків залишилась у краї та оселилася на казенних землях. Зокрема, колишніми запорожцями було засноване й село Старокозаче [4].

Письменник Іван Нечуй-Левицький в оповіданні “Микола Джеря”, написаному в 1876 р. зазначає: “Сюди втікали за часів панщини українці з Поділля, з Київщини, з Херсонщини й навіть з-за Дніпра, з Полтавщини. Народ приписувався у міщани, бо в Акерманщині панщинних селян не було”. Усе це відбувалося на території сіл Турлаки, Випасне і Молога, які поєднувалися між собою місцем розташування – на виїзді із Білгород-Дністровського в напрямку села Старокозаче. Колонізація впевнено просувалася на південні землі більше плугом, аніж мечем. Плуг давав хліб, давав життя. Якщо земля була придатною, землеробством займалися і на прикордонні. За відсутності належних земель запорожці засновували хутори й за межами своєї території [5].

У цей же час Росія вимагала від Туреччини переселення козаків подальше від Чорного моря. Разом з тим вона намагалася привернути задунайських запорожців на свій бік. Російське командування обіцяло їм усі пільги, якими користувалися чорноморці на Кубані. Вони звільнялися на 10 років від податків, військового постю, їм у селі надавалося 30 десятин землі на родину.

Історик Олена Бачинська пише, що в 1844 р. царем Миколою I було затверджено перший етап адміністративного управління військом і почався другий, який продовжувався аж до ліквідації війська в грудні 1868 р. Керівництво військом здійснював наказний отаман через Військове управління. Йому призначався ад'ютант, який був його помічником. Станичні управління були в Акмагіті, Старокозачому, Волонтирівці і Миколаївці-Новоросійській [6].

Мешканці села Старокозаче вважали себе вільними від сплати будь-яких податків, але повинні були за це відбувати військову службу на повному власному утриманні [2]. У 1838 р. у селі було відкрито школу на станичний кошт для дітей козаків та офіцерів від 10 до 16 років. Викладання проводилося російською мовою, потім румунською.

Обмундирування козаків було таким: шапка із світло-синього сукна, помпон білий вовняний; куртка з темно-синього сукна; шаровари з темно-синього сукна та світло-синіми лампасами; шинель із світло-сірого сукна із світло-синіми клапанам на комірі; погон темно-синій із світло-синьою лямівкою та номером полку; портупєя з чорної шкіри з трьома мідними пряжками; шабля, рукоять, гайки з кільцями та наконечником мідні, піхви дерев'яні, обтягнуті чорною шкірою. Пістолет носить у чущі, закріпленій ззаду на портупєї [7]. У деяких респондентів збереглися фотографії нащадків козаків, які у свята любили одягнуті козацьке обмундирування своїх пращурів, особливо на Різдво, коли йшли із зіркою колядувати. Така ватага колядників і називалася “козаки”. Отже, на початку ХХ ст. жителі села Старокозаче все ще зберігали пам'ять про славних козаків.

Характерні риси давнього козацького роду принесли з собою їхні нащадки. Свідченням цього є насамперед прізвища мешканців села – Гаврило Желізняк, Степан Сила, Варвара Добра, Прохор Гирба, Любов Нахаба, Параска Кругла, Василь Журавель, Семен Білий та ін. До речі, за однією з версій місто Біляєвку Одеської області, засноване у 1790 році, названо на честь першого кошового отамана Чорноморського козацького війська Сидора Білого. Зустрічається багато чудернацьких і смішних прізвищ, які придумували самі козаки. Станичники любили носити довгі вуса й запорізькі зачіски. Військова адміністрація навіть видала указ про обов'язкове підстригання волосся за “русским простонародным обычаем в кружок, усы не ниже рта” [6].

Як показали польові дослідження у с. Старокозачому – чоловіки з козацькими прізвищами кремезні й високі на зріст. Усі односельці розмовляють українською мовою. Проте часто вони називали себе хохлами, мовляв, “які ми українці”.

Під час експедиції в с. Старокозаче було здійснено фотофіксацію намогильних кам'яних хрестів ХІХ ст. на кладовищі, які є свідченням поселення козаків. Хрести перебувають на первісному місці сільського кладовища північно-східної околиці. Вони чотирикінцеві, трапецієвидні, з гострими кутами. Усі хрести майже однакові за розміром: ширина рамена приблизно дорівнює 40 см. Лише на одному намогильному хресті чітко було вирізьблено 1888 рік та проглядається ім'я “Сергей”. Ці хрести вирізані із суцільних брил ракушняку

кустарями-каменотесами у вільний від землеробських робіт час біля самої каменоломні поблизу села. Високий художній рівень виготовлення хрестів пояснюється тривалим проживанням населення на одному місці і передаванням набутого досвіду, можливістю опанування майстерністю. Козаки ревно зберігали неперервність запорозьких звичаїв у намочених хрестах, які досі залишаються німими свідками давнини.

Кам'яні хрести кладовища – цінні пам'ятки нашої історії та культури. Прикро, що вони знаходяться в занедбаному стані і зовсім забуті. Адже Дунайське військо стало останнім козацьким військом на терені сучасної України. Воно відіграло значну роль у заселенні та економічному освоєнні району, залишивши українському народу героїчну військову славу, патріотизм, любов до Батьківщини.

Населення с. Старокозаче мало характерні особливості як в одязі, так і в житлі. Значну частину населення становило козацтво, яке сформувалося з українців. Козаки економічно були заможнішими, ніж прості селяни. Як свідчать польові дослідження, характерною ознакою планування народного трикамерного житла є те, що житлові приміщення розташовані по обидва боки сіней, причому одна – основна – житлова кімната виконувала також функції кухні, а друга використовувалась як літнє приміщення або як парадна кімната. Респонденти села засвідчують: “як козаки селилися, то форма дворів та домів була одна” [8]. Хати розташовувалися паралельно вулиці довгою фасадною стороною. Більш менш визначене місце мали й господарські приміщення. Хата від вулиці не відмежовувалась огорожею. Будинки козаків були під двосхилим дахом, покритим очеретом.

В експозиції Державного музею народної архітектури та побуту України можна побачити реконструкцію хати цього села, інтер'єр двох кімнат. Внутрішнє планування селянського житла Буджака таке саме, як і на більшій частині території України. В інтер'єрі хати позначився вплив міської культури. Замість традиційних лав у святковій хаті ми бачимо мальовані розписом канавки, але розміщення їх таке саме, як і лав. До міського впливу слід, мабуть, віднести і наявність елементів фігурного точіння в традиційних предметах побуту (ліжко, стіл). Особливістю інтер'єру слід вважати його барвисту розмаїтість. Звичай розписувати печі, скрині, меблі, прикрашати хату килимами та рушниками є типовим для Півдня України і, зокрема, для цього регіону. Головним мотивом розпису був вазон із гілками квітів та пташки. Місцеві жінки робили розписи на печях купованими фарбами, розведеними на молоці, пензликами з котячої шерсті. Працювали народні майстри з виготовлення та художнього розпису меблів в ремісничих цехах, що передавались із покоління в покоління. У селі був осередок цеху столяра Івана Сливінського, який навчав учнів за плату. Вміння людей малювати, точити, різьбити, прикрашати свій побут, завжди цінувалося в народі.

Заслуговує на увагу домотканний рушник із козацькою тематикою, подарований Державному музею архітектури та побуту України вчителькою Павлюченко Клавдією Антонівною. Рушник як вид народного декоративного мистецтва має велике поширення. Здавна він набув особливого символічного значення. У цьому селі рушники дарують на щастя, на долю молодим та іншим учасникам весільного обряду. Під час традиційного поховального ритуалу, йдучи до цвинтаря, на кожному перехресті дороги дарують рушник із калачем по черзі родичам та сусідам. Рушниками досі прикрашають житло. Їх зберігають у великій кількості, але вже переважно фабричного виробництва.

Основа рушника виткана з шовку сирцю та бамбаку простим полотняним переплетенням, а орнаментальні й сюжетні мотиви виконані технікою двобічного ручного перебірного ткацтва. Нитки для ткацтва купувалися на базарі чи ярмарку. Міцна традиція дозволила ткалі зберегти давні сюжети у рушнику, адже цей витвір народного мистецтва завжди був головною окрасою оселі українця.

Важливе місце в композиції рушника займають поперечні смуги орнаментально-кolorитної побудови у вигляді геометричних трикутників різних кольорів, що розділяють рушник на чотири варіанти художніх зображень. Перше нижнє зображення є особливо рідкісним. Це антропоморфний мотив виконаних у фас п'ятьох жіночих фігур. Напевно, це релікти старовинних зображень жінок, – продовжувачів роду. Другий орнамент побудований також на фігурному мотиві з традиційним козаком, який тримає руками

пару коней. Козак був козаком тільки тоді, коли мав коня. За словами Д. Яворницького, козак просить коня “розділити його радість у перемозі над ворогом, заповідає йому, вмираючи, передати з дикого степу вісточку дорогим товаришам і близьким родичам у славній Січі і далекій Україні”. Кінь – символ широкого степу, швидкості, волі. На всесвітньо відомих картинах Мамаїв кінь символізував волю. Безмежно любили коней запорозькі козаки, називаючи їх не інакше, як “нерозлучними товаришами”, “вірними братами”. Поширеними міфічними образами є білі коні [9]. Для українців білий колір споконвіку був священним. Про це свідчить колір білих хат, вбрання, рушників. У давнину в Україні померлого проводжали в останню путь на білих волах. На сірому тлі рушника білі коні з любов'ю прикрашені від вуздечки до сідла досить щедро і багато. Для оздоблення взято червоний і теракотово-коричневий колір, а чорний на рушнику майже не використаний.

Вище виткано третю композицію білого “дерева життя” – символу дерева, що росте посеред вирію-раю. Тут підкреслено потрібне розчленування дерева по вертикалі. Українські рушники з деревами життя виконували оберегову функцію роду. Стародавній звичай зобов'язував кожного члена роду знати свій родовід до сьомого коліна. У нижній частині дерева і в середній частині стовбура зображені зооморфні мотиви у вигляді павичів і домашніх тварин – собачок. Пава через красу свого пір'я в українців стала символом розквітлої молодості. Про струнку, гарно одягнену дівчину кажуть: “ніби пава пливе”. Собаки вважаються символом вірності, непідкупності. Тут вони не мають злого вигляду. Ще в трипільські часи митці створювали цілі композиції, у яких собака займала головне місце. На рушнику собачки зображені і на землі й у вищому ярусі, ніби на “небесній землі” [9].

Верхня, вазонна композиція скомпонована зі строгої симетричної побудови двох геометричних вазонів. Білі бокові гілочки протилежно розміщені від геометричних яскравих квіткових мотивів. Поєднання всіх символічних мотивів на рушнику створює багату складну композицію. На прикладі виробів художнього ткацтва ми бачимо, що село мало певні доробки у розвитку місцевої багатой художньої традиції. На жаль, цей вид народного мистецтва поступово зникає. Тепер у селі ніхто не займається ткацтвом. Призабулось і традиційне килимарство. Колись у хатах був дерев'яний ткацький верстат, на якому виготовлялося і просте полотно і узорні тканини. Їх використовували для пошиття одягу й оздоблення житла. Рушники посідали чільне місце в інтер'єрі хати, завдяки яскравим барвам узорів, символічному значенню мотивів надаючи хаті радісного, святкового вигляду. Безперечно, ткацтво у селі Старокозачому розвивалось успішно, що є свідченням майстерності української жінки, таланту козацького роду.

Саме по собі етнічне середовище Одещини становить історико-культурну цінність. Нині духовна значущість спадщини губиться в сучасному світі. У жодному селі чи районному центрі ви не знайдете табличок чи позначень про давні пам'ятки історії та культури, що варті охорони. На жаль, навіть у краєзнавчому музеї м. Білгород-Дністровського не представлені звитяги козаків. Є зброя турецька, російська, їх військовий одяг, а атрибутики експонатів, що свідчила б про їхнє славне минуле немає.

1. *Красновский В. И.* Памятники древнейшей человеческой культуры Северо-Западного Причерноморья. – Одесса, 1961. – С. 13.
2. *Історія міст і сіл УРСР.* Одеська область. – К., 1969.
3. *Яворницький Д. І.* Історія запорозьких козаків: В 3 томах. – К., 1991. – Т. 2.
4. *Зацук А. Н.* Материалы для географии и статистики России. Бессарабская обл. – С.Пб, 1862.
5. *Олійник О. Л.* Запоржжя. – Запоріжжя, 1987.
6. *Бачинська О.* Дунайське козацьке військо 1828–1868 рр. – Одеса, 1998.
7. Полное собрание законов Российской империи. Собрание II. 1844–1845. – С.Пб. – Т. 19. – Отд. 2, № 18526-приложение.
8. *Дубовий Ф. Т.* 1907 р. н. Матеріали МНАПУ с. Старокозаче. Експедиція 20.11.79.
9. *Словник символів культури України.* – К., 2002.

1

2

3

4

1. Жителі с. Старокозаче у козацьких строях
2. Нashedки козаків с. Старокозаче
3. Домотканий рушник із с. Старокозаче
4. Козацький хрест на сількому кладовищі